

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
FARG'ONA DAVLAT UNIVERSITETI

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995-yildan nashr etiladi
Yilda 6 marta chiqadi

**2-2025
FILOLOGIYA**

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

O.R.Mehmonova	
Dialogik nutq va uning birliklari.....	258
N.Y.Ortiqova	
Tovushga taqlid so'zlarning lingvopoetik xususiyatlari (Anvar Obidjon asarlari misolida).....	262
F.S.Karimova	
Fanlararo yondashuv bilingvizmni o'rganish metodologiyasi	268
N.M.Karimova	
Prose in english and russian literature	273
R.X.Xayitova	
Lingvomadaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan nostalgik leksik birliklarning tahlili.....	278
S.A.Toshmatova	
Abdulla Qodiriyning "Mehrobdan Chayon" romanining inglizcha tarjimasida metaforaning qo'llanishi	283
D.N.Abduvaxabova	
Kompyuter lingvistikasida emotiv so'zlarni aniqlash va ularning tarjimasida	287
Г.А.Воҳидова	
Этимологияи баъзе калимаҳо дар "Ғиёс-ул-луғот"-и Муҳаммад Ғиёсиддин.....	290
Л.Т.Галимуллина, Ш.И.Иброхимова	
Исследования влияния языковых контактов на тюркские языки: история и классификация	296
Н.К.Аббасова, Ш.А.Тожибоева	
Роль медиа в образовании	303
D.G'.Gafurova	
Zamonaviy hikoyalarda peyzaj tasviri.....	307
Z.Akbarova, Z.M.Sobirova	
O'qish tezligi va matnni tushunish: neyropsixolingvistik nuqtayi nazardan.....	311
Z.A.Akbarova, D.T.Ziyoidinova	
Afaziya turlari tahliliga neyropsixolingvistik yondashuv.....	315

UO'K: 491.5

ЭТИМОЛОГИЯ БАЪЗЕ КАЛИМАҲО ДАР “ҒИЁС-УЛ-ЛУҒОТ”-И МУҲАММАД ҒИЁСИДДИН**MUHAMMAD G'YOSIDDINNING “G'YOS-UL-LUG'OT” LUG'ATIDA BA'ZI SO'ZLARING ETIMOLOGIYASI****ЭТИМОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ СЛОВ В СЛОВАРЕ «ГИЯС-УЛ-ЛУГАТ» МУХАММАДА ГИЯСУДДИНА****ETYMOLOGY OF SOME WORDS IN THE DICTIONARY “GHIYAS-UL-LUGHAT” BY MUHAMMAD GHIYASUDDIN****Воҳидова Гулноза Амоновна**

Унвонҷӯи кафедраи филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи хориҷаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд ба номи Шароф Рашидов

Аннотатсия

Дар мақола этимологияи баъзе калимаҳо дар “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсиддин мавриди муҳокимау баррасӣ қарор гирифтааст. Ғиёс-ул-луғот ҳамчун фарҳанги писандидаи умум зиёда аз 13 дафъа нашр шуда, нисбат ба фарҳанҳои дигар дар байни мардуми босаводи Ҳиндустону Эрон ва хусусан, Осиёи Миёна бештар паҳн гашта, эътибори калон пайдо кардааст. Ин фарҳанг ҳанӯз ҳам, бо вучуди дастрас будани асарҳои муосири лексикографӣ, аҳамияти худро гум накардааст. Ғиёс-ул-луғот асарест, ки барои тадқиқоти лексикологӣ, таърихи забон ва лексикографияи тоҷик аз ҳар ҷиҳат қобили истифода шуда метавонад.

Annotatsiya

Maqolada Muhammad G'iyosiddinning “G'iyos-ul-lug'ot” asaridagi ba'zi so'zlarning etimologiyasi muhokama va tahlil qilingan. “G'iyos-ul-lug'ot” umuman tan olingan lug'at sifatida 13 martadan ortiq nashr etilgan bo'lib, Hindiston, Eron va ayniqsa Markaziy Osiyoda boshqa lug'atlarga nisbatan keng tarqalib, yuqori nufuz qozongan. Hozirgi zamonaviy leksikografik asarlar mavjud bo'lsa ham, ushbu lug'at o'z ahamiyatini yo'qotmagan. “G'iyos-ul-lug'ot” leksikologiya, til tarixi va tojik leksikografiyasi bo'yicha tadqiqotlar uchun har tomonlama foydalanish mumkin bo'lgan asardir.

Аннотация

В статье рассматривается этимология некоторых слов в “Гияс-ул-луғот” Мухаммада Ғиёсиддина. “Гияс-ул-луғот” как признанный словарь был издан более 13 раз и получил широкое распространение и высокий авторитет среди образованных людей Индии, Ирана и, особенно, Средней Азии по сравнению с другими словарями. Несмотря на наличие современных лексикографических трудов, этот словарь не утратил своей значимости. “Гияс-ул-луғот” является ценным источником для исследований в области лексикологии, истории языка и таджикской лексикографии.

Abstract

The article discusses the etymology of certain words in “Ghayas-ul-Lughat” by Muhammad Ghiyasuddin. As a widely recognized dictionary, “Ghayas-ul-Lughat” has been published more than 13 times and has gained significant popularity and influence among educated people in India, Iran, and especially Central Asia compared to other dictionaries. Despite the availability of modern lexicographic works, this dictionary has not lost its relevance. “Ghayas-ul-Lughat” remains a valuable resource for research in lexicology, language history, and Tajik lexicography.

Калидвожаҳо: “Ғиёс-ул-луғот”, лексикография, маънои луғавии калима, пайдоиши вожаҳо, этимология.

Kalit so'zlar: lug'atshunoslik, so'z ma'nosi, so'zning tarixiy kelib chiqishi, etimologiyasi, “G'iyos-ul-lug'ot”.

Ключевые слова: лексикография, значение слова, происхождение слова, этимология, “Гияс-ул-луғот”.

Key words: lexicography, word meaning, word origin, etymology, “Ghiyas-ul-lughat”.

САРСУХАН

Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ, ки яке аз мардони фозилу донишманди замони худ буд, ки забонҳои тоҷикӣ-форсӣ, арабӣ, урду ва туркиро ба хубӣ медонист ва тавонист “Ғиёс-ул-луғот”-ро чун як фарҳанги ҷомеъ манзури аҳли илм гардонад. Аз мутолиаи луғат ва дигар асарҳои муаллиф маълум мегардад, ки ӯ аз илмҳои замони худ баҳраҳои зиёде бардоштаву

TILSHUNOSLIK

дар байни шуарои давр аз ҷавонӣ обрӯю эътибори муносиб ва мақоми арзандае доштааст. Ў пеш аз он ки ба таълифи “Ғиёс-ул-луғот” шуруъ намояд, осори илмиву адабиву соҳавии пешиниёнро мутолиа намуда, баҳри дарки дурусти вожаҳо аз ҷониби хонандагони осор ба иншои ин луғат даст задааст. Муаллиф асар Муҳаммад Ғиёсиддин аз ҷумлаи луғатнависонест, ки дар шарҳи калима, таърихи пайдоишу ҳастии он дар забони адабии тоҷикӣ форс нисбат ба дигар фарҳангнависон маълумоти муфасссал ва ҳаматарафа додааст. Махсусан, шарҳи этимологияи калимаҳоро дар сарчашмаҳои дигари лексикографии он замон ба андозае, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” шарҳу тафсир ёфтааст, пайдо кардан душвор аст. Қайдҳои муаллиф дар хусуси вожаҳо бар он далолат мекунад, ки ӯ дар таъин ва тафсири вожаҳо ба қоидаҳои забоншиносии муқоисавӣ ва таърихӣ таъия намуда, аввал ба сарчашмаҳои мавриди истифода истинод меорад, сипас хулосаҳои худро тавзеҳ медиҳад. Гузориши масъала ва ҳалли он нисбат ба ин ё он қоидаи грамматикӣ ё ҳодисаи лексикӣ, аз ҷумла пайдоишу густариш ва арзи ҳастии калима дар “Ғиёс-ул-луғот” нисбат ба сарчашмаҳои дигар тафовут дорад.

Бояд гуфт, ки шарҳу эзоҳи калимаҳо, хусусан этимологияи вожаҳо дар фарҳангшиносӣ яке аз мушкилотест, ки ҳалли як қатор масъалаҳоро тақозо мекунад. Бидуни ҳалли онҳо тартиб додани луғатҳои этимологӣ аз имкон берун аст. Аз ҷумла, муайян кардани ҳудуди маъноӣ луғавӣ ва роҳҳои тафсири калима, таърихи пайдоиш, маъноӣ асли ва маҷозии вожаҳо, қорбурди онҳо, тафсири калимаҳои сохта ва мураккаб, шарҳи ибораҳои фразеологӣ аз масъалаҳои назарие мебошанд, ки аз луғатнавис дониши амиқи забоншиносиро тақозо мекунад.

МЕТОДҲО ВА ТАҲЛИЛИ АДАБИЁТ

Омӯзиши таърихи калимаҳо ва ба табaddулоти таҳаввулот дучор гардидани онҳо яке аз масоили мубрами илми забоншиносии муосири тоҷик маҳсуб мегардад. Барои аниқу дақиқ таҳлили намудани этимологияи вожаҳо муҳаққиқро зарур аст, ки аз таърихи забонҳои давраи босту миёна ва муосир огоҳии пурра дошта бошад. Ғайр аз ин, осори хаттӣ, ки аз давраҳои гуногун ба мо мерос мондаанд, дар баробари қисман муайян намудани таркиби луғавии забон дар ҳама замон кӯмак намоянд, луғатҳои асримиёнагӣ низ далели раднопазиреанд дар истеъмоли вожаҳои гуногун дар давраҳои мухталиф. Аз ҷумла, луғатҳое аз қабилҳои «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, «Сихоҳ-ул-фурс»-и Муҳаммад Ҳиндушоҳи Наҳҷавонӣ, «Шарафнома»-и Иброҳим Қивомӣ Форӯқӣ, «Муайид-ул-фузало»-и Муҳаммад ибни Лодӣ Деҳлавӣ, «Кашф-ул-луғот вал-истилоҳот»-и Аҳмадӣ Бухорӣ, «Меъёри Ҷамолӣ» —и Шамсӣ Фаҳрӣ, «Адот-ул-фузало»-и Бадриддин Муҳаммад, «Умон-ул-маонӣ»-и Амираки Балхӣ, «Мадор-ул-фазоил»-и Шайх Илоҳдодӣ Файзӣ Сарҳиндӣ, «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҳусайнӣ Инҷу, «Бурҳони қотеъ»-и Муҳаммад Ҳусайн ибни Халафӣ Табретӣ, «Фарҳанги Рашидӣ»-и Абдурашидӣ ат-Таттавӣ, «Баҳори Аҷам»-и Рӯй Текчанд Баҳор, «Ҷароғи Ҳидоят»-и Сирочиддин Алихонӣ Орзу, «Ғиёс-ул-луғот»-и Муҳаммад Ғиёсиддин, «Фарҳанги Онандроҷ»-и Муҳаммадӣ Подшоҳ ва ғайраҳо дар муайян кардани таркиби луғавии забони форсии тоҷикӣ ва таърихи пайдоиши вожаҳои зиёде мусоидат менамоянд ва таваҷҷуҳи мо бештар ба вожаҳое, ки дар “Ғиёс-ул-луғот” аз нуқтаи назари этимологӣ шарҳу тавзеҳ ёфтаанд, дар асоси меетодҳои таърихӣ ва муқоисавӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст.

МУҲОКИМА ВА НАТИҶАҲО

Муҳаммад Ғиёсиддин зимни таълифи асар асосан ба сохти фарҳангҳои пешин таъия кардааст ва дар “Ғиёс-ул-луғот” [6; 7; 8], ҷи навъе ки дар муқаддима зикр мекунад, ҷобачогузори калимаҳо ба тариқи зайл сурат гирифтааст: ҳуруфи аввали ҳар луғатро “Боб” ва ҳуруфи сониро “Фасл” муқаррар намуда, барои ба осонӣ ёфтани калимаи матлуб ба риояи ҳарфи охир низ эътибор додааст, аммо тартиби ҳарфҳои дигари калимаҳо ба назар гирифта намешавад.

Дар забон калимаҳое, ки маъноҳои муайяни луғавӣ доранд, барои соҳиби ҳама забон маълум мебошад ва барои дарки мафҳуме қорбаст мегардад. Бо гузашти вақт ва инкишофи забон ба калима маънои нави иловагӣ ҳамроҳ шуданаш аз эҳтимол дур нест.

Барои муайян кардани маъноӣ асли ва луғавии калимаҳо луғатҳои қадимаи тоҷикӣ-форсӣ ҳамчун сарчашмаҳои боэътимод аз бисёр ҷиҳат метавонад мавриди истифода қарор гирад. Баъзан, дар луғатҳои қадима этимологияи баъзе калимаҳо дар асоси ривоятҳои халқӣ

ё бофтаи муаллифони алоҳида оварда шудаанд. Бо вучуди он ки этимологияҳои бофтаро вачҳи тасмияи халқӣ низ меноманд, ба он водор мекунад, ки ба сохти морфологӣ, таркиби овозии калимаҳо эътибор дода шаванд, маъноӣ таърихан ташаккулефтаи онҳо муайян гарданд.

Аксарияти луғатнависони пешина ҳангоми муайян кардани этимологияи калимаҳо сохти морфологӣ, ҷиҳатҳои овозӣ ва доираи истеъмоли вожаҳо ба эътибор гирифтаанд, кӯшиш кардаанд, ки ба ин васила талаби хонандаи давраи худро қадри имкон қонё кунанд.

Зоҳиран, таҳлили ҷузъҳои калимаҳо дар луғатҳои пешин ба таҳлили имӯзии морфологӣ шабоҳат дошта бошанд ҳам, маъноӣ луғавӣ вожаҳо аксаран дар асоси таҳлили этимологӣ сурат гирифтааст. Чунончи, мувофиқи таҳлили морфологӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик калимаҳои **душвор**, **душман**, **шогирд**, **меҳмон** содаанд, лекин дар вақти таҳлили этимологӣ мураккаб будани ин калимаҳо маълум мешавад.

Муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” ҳангоми таҳлили этимологияи калимаҳо гуфтаҳои қариб ҳамаи фарҳангҳои муътабарро ба ҳисоб мегирад, баъд аз зикри маъноӣ луғавӣ таърихӣ ин ё он калимаҳо фикри худро низ дар бораи маънӣ ва сохти калимаи мазкур иброз медорад, ки онро тадқиқоти шахсии муаллиф метавон ном бурд. Калимаҳое, ки этимологияи онҳо (ё этимология ҷузъҳои онҳо) дода шудааст, аз ҷиҳати сохт содда ва мураккабанд. Аз ин ҷиҳат ҷузъҳои онҳо алоҳида-алоҳида таҳлил карда шудаанд. Таҳлили этимологияи калимаҳоро дар “Ғиёс-ул-луғот” аз ҷиҳати намуди зоҳирии калимаҳо ба чунин гурӯҳҳо тақсим намудан мумкин аст:

I. Таҳлили калимаҳои содда ва мураккаб, ки дар баъзеи онҳо тағйироти овозӣ ба вучуд омадааст. Масалан:

1) **Фарзин** – номи мӯҳраи шатранҷ, лафзи форсист (аз **Муайид** ва **Мадор**) ва дар **Хиёбон** навишта, фарзин – (билфатҳ) номи муҳрае, ки вазири шатранҷ аст, дар асл фарзон бувад ба маъноӣ оқил, лиҳозо фарзона – ба маъноӣ оқил аст – ба зиёдати **ҳо**-и мухтафӣ. Пас итлоқи ин ба муҳраи мазкур маҷозан бувад, зеро ки муҳраи мазкурро вазир донанд ва вазир оқил бувад. [7, 131-132.]

2) **Дарвеш** – ба маънии хоҳанда аз дарҳо ва ин дар асл дарвез бувад, **зо**-ро ба **шин**-и муъҷама бадал карданд. Ва дарвез – дар асл дар+овез бувад – ба маънии овозанда аз дар, чун гадо ба вақти савол аз дарҳо меовезад, яъне дарҳо мегирад, лиҳозо гадоро дарвеш гуфтанд ва баъзе муҳаққиқон навиштаанд, ки **дарвеш** дар асл дарйуз бувад дар миён **ё** ва **во** қалби маконӣ карданд, **дарвез** шуд, баъда **зо**-ро ба **шин** бадал карданд ва **йуз** сиғаи амр аст, **йуздан**, ки ба маънии ҷустуҷӯ кардан аст, ин вачҳи охирин мустафод аст (Аз **Сироч-ул-луғот**) ва вачҳи аввал, ки собиқ мазкур шуд (аз **Мадор** ва **Муайид** ва **Сурурӣ** ва **Сироч**). Бидон, ки чун итлоқи ин лафз бар Худо расидагони ғушанишини содиқ намеояд ва зебо наменамояд, лиҳозо фақири соҳибмаърифатро ба ҷиҳати тамиз – **дурвеш** (ба замми дол) бояд гуфт. Дар ин сурат мураккаб бошад, аз дур (р), ки ба маънии марворид аст, ва **веш**, ки калимаи ташбеҳ аст, чунонки: **-сор** мазиди алайҳи **-ваш**, ки калимаи ташбеҳ аст, чунонки: **сор** мазиди алайҳи **сар**. Баъзан **во**-ро касра доданд ва алифро ба қоидаи имола **ё**-и маҷхул карданд. Касе аз аҳли луғат ин вачҳ нанавишта, фақири муаллиф ба дуои дурвешон аз қавонини форсия истихроҷ намуда. [6, 420].

II. Таҳлили сохти калима ва дар асоси маъноӣ ибтидоии он нишон додани маъноӣ минбаъда:

1. **Марказ** – миёни чизе ва маҳалли истода кардани чизе ва нуқтае, ки миёни доираи паргор мебошад. Ин лафз сиғаи исми зарф аз раказ (билфатҳ), ки ба маънии чизе найзадор, мисли: найза ҷуз он дар замин фуру бурдан аст, пас нуқтаи доираи паргорро ба ҳамин ҷиҳат марказ меғунд, ки он ҷоест, ки нӯки парраи паргорро дар он фуру бурда, парраи дигар доира мекашанд. [7, 413].

2. **Маллоҳ** – киштибон ва ин маъхуз аст аз малҳ (билфатҳ), ки ба маънии ба ҳар ду бол тапидани мурғ аст (Дар Мунтахаб танҳо маъноӣ киштибон дода шудааст). [7, 413].

3. **Салх** – пӯст кандан ва ба маънии рӯзе, ки дар шомӣ он ҳилол дида шавад, вачҳи тасмия он, ки салх дар луғат берун овардани ғусфанд бошад. Чун дар он рӯз моҳ аз зерӣ

TILSHUNOSLIK

шуои офтоб берун меояд, лиҳозо рӯзи мазкур ба ин исм мусаммо гашт (аз рисолаи илми нучум, ки бағоят мӯътабар аст, навишта шуд). [7, 562].

III. Таҳлили этимологии калимаҳои мураккаб, ки ҷузъи онҳо дорои маъноҳои алоҳида буда, фарҳангнависон дар натиҷаи кушодани маъноӣ компонентҳои калимаҳо баромад ва сайри таърихӣ онҳоро муайян кардаанд ва дар мисолҳое, ки ин ҷо интиҳоб кардем, баробари истифодаи манбаъҳо тавзеҳоти худӣ муаллиф низ баён ёфтааст.

1. **Моломол** – агарчи ба маънии бисёр ва касир аст, лекин маҷозан ба маънии пур ва мамлӯъ мустаъмал мешавад. Муаллиф гӯяд: ҳар чанд ки дар кутуби арабӣ ва форсӣ талош намуда, магар дарёфт нашуд, ки дар ин таркиби момол лафзи **мол** барои кадом маънӣ аст, дар таркиб **мол** мусталаҳи аҳли ҳисоб аст, ки чун ададери дар нафси ҳудаш зарб кунанд он ҷи ҳосил шавад, онро **мол** гӯянд, пас **момол** ба алифи иттисол ба маънии **мол** бо **мол** бошад ва аз ин касрати **мол** мафҳум шуд. Ва мисоли касрати **мол** ин аст. Чунон ки панҷро дар панҷ зарб кардем, бисту панҷ ҳосил шуд ва ин **мол** аст, пас ин молро, ки бисту панҷ бошад дар бисту панҷ зарб кардем, се лаку навад ҳазору шашсаду бисту панҷ ба ҳам расид (ва ҳамин тариқ); чун иҷтимоӣ молҳоро касрат лозим аст, лиҳозо **момол** ба маънии вофир ва фаровон бошад ва фаровонии шай мучиби пурии зарф аст. Аз ин боис маҷозан ба маънии пур ва мамлӯъ ояд. [7, 297-298].

2. **Фаррух** - дар форсӣ ба маънии муборак ва ҳумоюн ва зеборух. Дар ин сурат мураккаб аст аз калимаи **фар**, ки ба маънии зебоии шукӯҳ аст ва **рух**, ки ба маънии чехра бошад, дар асл фар+рух бувад, ба маънии касе, ки дар рӯи ӯ фар ва зебоӣ бошад, ду ҳарф аз як чинс ба ҳам омаданд, идғом кардаанд. (Аз **Мунтахаб** ва **Сироч** ва **Латиф** ва **Бурҳон** ва **Суроҳ** ва **Шарҳи Нисоб**) [7, 127].

3. **Бозор** – зоҳиран дар асл абозор бувад, зеро ки дар чунин ҷоҳо аксар аъйима ва аҳоҳо мефурӯхтанд ва ба мурури айём ба маънии мутлақ ҷои фурӯхтан истеъмом ёфта ва бозори тез ва роиҷ аз сифоти ўст ва муқобили инҳо бозори ганда ва афсурда ва шикаста ва баста ва ғайра роиҷ. Ва лафзи бозор бо маънии суд ва равнақ ва ривоч низ омада (аз **Баҳори Аҷам**). [6, 127]. Дар паҳлавӣ “асаг” дар порсии бостон “abasagi” мураккаб аз аба дар санскрит “sabha” ба маънии маҳалли иҷтимоӣ ва ҷузъи дуввум масдар sagi ба маънии чаридан, маҳалли хариду фурӯши коло ва ҳӯроку пӯшок [3, 218].

IV. Таҳлили этимологии калимаҳое, ки маъноӣ аслии онҳо бештар вобаста ба суффиксҳои калимасоз мебошад ва ба воситаи онҳо сайри таърихӣ маъноӣ калимаҳо ошкор карда мешавад. Дар ин ҷо ҳам маъноӣ ҳақиқии калимаи решагӣ эзоҳ ёфта, баъд тобишҳои маъноӣ, ки ба суффиксҳо вобаста аст, оварда мешавад:

1. **Чаман** – дар боғ мақоме хос бошад, ки дар он ҷо анвои гулҳо коранд. (Аз **Мадор** ва **Рашидӣ** ва **Сироч**). Чавтараи миёни боғ, ки чаҳор тарафи он гулҳо коранд ва яке аз аҳли таҳқиқ навишта, ки чаман дар асл ҷои хиром ва рафтор аст, ки гирди ҳар чаҳор хиёбони боғ созанд, ба урф онро равиш гӯянд, ба далели он, ки чаман мураккаб аст **чам**, ки ба маънии чамидан ва хиром бошад ва **нун** (ан), ки яке аз ҳуруфи нисбат аст ва он ҷи дар баъзе мақом ба маънии хиёбони боғ воқеъ шуда маҷоз аст. [6, 331].

2. **Абрақ** – навъе аз санги сапед ва барроқ ва табақ-табақ бошад. Зоҳиран абрақ – муарраби абрак аст, чун дар табақ бар табақ будан ба абр мушобеҳ аст, лиҳозо абрак ба кофе тасғир исми он санг шуда [6, 23].

3. **Гардун** – фалак ва арроба, ки ба ҳиндӣ годӣ (готӣ) гӯянд. Ва махфӣ намонад, ки гардун мураккаб аст аз гард – ба маънии гардидан ва (вову нун) ки дар асл алифу нун буда, пас гардун дар асл гардон бошад ва табдили ҳуруф иллати бисёр аст. [7, 253]. Дар луғати “Бурҳони қотеъ”: “...аз гард (гардидан + пасванди фоили) = гардон, паҳлавӣ gartun, garton” омадааст. [5, 19792]

4. **Гиребон** - мураккаб аз лафзи **гире** ба маъноӣ гардан ва унӯк ва калимаи бон, ки ба маъноӣ доранда ва муҳофиз бошад. Аз **Баҳори Аҷам** (муаллиф гӯяд, ки ё-и маҷхулро агар маъруф хонанд музоиқа набошад, балки фасеҳ намояд) [7, 253]. Гиребон паҳлавӣ “gīriv + rap” ҷузъи аввал дар Авесто “grīva”(гардан) ва ҷузъи дуввум пасванди иттисоф ва ҳифозат аст, яъне муҳофизӣ гардан аст [5, 1805.]

V. Як гурӯҳ калимаҳое мавҷуданд, ки баромади онҳо дар асоси гуфтаҳои шахсонӣ алоҳида ва дар асоси баъътибор гирифтани маъноӣ зоҳирии калимаҳо ба вуҷуд омадаанд.

Ин гуна мақолаҳои луғавӣ дар фарҳангҳои қадима, аз ҷумла дар “Ғиёс-ул-луғот”, як миқдори муайянро ташкил мекунад. Фарҳангнависони пешина барои кушодани маъноӣ баъзе калимаю ибораҳо ба афсонаҳо низ муроҷиат карда, он нақлу ривоятро баъзан ба таври пурра овардаанд, ки аз ҳамин миқдор ҳаҷми мақолаҳои луғавӣ имтидод ёфта, ҳаҷми луғатҳо низ калон гардидаанд.

Этимологияи халқӣ (омиёна) ба факторҳои реалии баромади маъноӣ калима эътибор надода, балки ба ҷиҳати зоҳирии ҷузъҳои калима диққат медиҳад. Шарҳи ин гуна маъноҳои калима, гарчи асоси имлӣ надошта бошад ҳам, лекин барои ҷустуҷӯ ва тафҳуши маъноӣ аслии калимаҳо аҳамияти калон дорад. Аз тарафи дигар, классикони адабиёти тоҷик дар асарҳои худ калимаю ибораҳоро кор фармудаанд, ки пайдоиши он калимаю ибораҳо ба ягон афсонаи халқӣ ё динӣ вобаста аст. Аз ҳамин нуқтаи назар, баъзе этимологияи вожаҳое, ки дар луғатҳои қадима дода шудааст, ба ҳонандаи имрӯза барои омӯхтани адабиёти классикимон кӯмак мерасонад. Дар “Ғиёс-ул-луғот” ин гуна мақолаҳои луғавӣ ниҳоят бисёр аст, ки мо ин ҷо баъзеашонро ёдовар мешавем.

1. **Осмон** – мураккаб аз лафзи **ос** ва калимаи **мон** ба маънии монанд аст, яъне монанди осӣ. [6, 14.]. Дар Авесто бошад “asman” ба маънии санг чун осмонро ба сони санге пиндоштаанд, аз ин рӯ номи он дар Авесто ва порсии бостон низ asman мебошад, ки дар паҳлавӣ ва форсӣ осмон гӯем [3,42].

2. **Табарзад** – қанди сафед ва набботи шаффоф, чун аз ғояти сахтӣ қабилӣ он аст, ки бо табар бишкананд.[6, 218.]. Ин маъниро П.Хорн “...иштиқоқи омиёна” гуфтааст [3, 678].

3. **Ардашер** – мураккаб аз лафзи ард (ба фатҳ), ки ба маънии хашм ва қаҳр ё аз лафзи урд (биззам), ки ба маънии монанд ва назир аст ба ҳар тақдир лақаби Баҳман бинии Исфадиёр аст. (Аз Рашидӣ ва Ҷаҳонгирӣ ва Бурҳони қотеъ ва Кашф) [6, 40]. Дар луғати Бурҳон “Ваҷҳи иштиқоқи омиёна, чи ин ном дар порсии бостон (арта ё арда хашра ва шаҳр, ба маънии шаҳриёрӣ) яъне шаҳриёрии муқаддас омадааст [3, 100].

Мақолҳои луғавии ҳафт хони Исфадиёр, Девон (дивон), Тӯтӣ, Ҳафт ганҷина, Ганҷи бодовард, Ганҷи деворбаст ва ғайра низ ба қатори ваҷҳи иштиқоқи омиёна дохил мешаванд.

Аксарияти фарҳангҳои пешина, аз ҷумла “Ғиёс-ул-луғот” барои ташхис кардани забонҳои гуногун, алалхусус, тоҷикӣ (форсӣ) арабӣ, туркӣ, юнонӣ, суриёний дар муқаддима ё дохили луғат қайдҳои махсус доранд, ки он ба кадом забон тааллуқ доштани ин ё он калимаи эзоҳшавандаро муайян мекунад, ки инро қадами аввалини муайян кардани этимологияи калима номидан мумкин аст. Баъд аз он ки асли баромади калима аниқ шуд, маъноӣ онро, ки дар ибтидо дар ҳамон забон дошт, пайдо кардан лозим аст. Аз ҳамин нуқтаи назар омӯхтани фарҳангҳои қадима материалҳои фаровони этимологӣ дода метавонанд.

ХУЛОСА

Дар луғатҳои қадима дар хусуси сайри таърихии забон ва таърихи ҷамъият бисёр материал ва маълумотҳои муҳимро пайдо кардан мумкин аст. Гуфтан мумкин аст, ки муаллифи “Ғиёс-ул-луғот” Муҳаммад Ғиёсиддин дар муайян намудани ваҷҳи тасмийи як қатор калимаҳо як қадам пеш гузоштааст ва дар таърихи лексикографияи тоҷик тадқиқоти муайяни лексикологиро анҷом додааст.

Муаллифи фарҳанг дар татаббӯи шакли маъноӣ ин ё он калима фарҳанг ва рисолаҳои зиёдро аз назар гузаронидааст. Дар баъзе мавридҳо фарқҳои маълумоти ин фарҳангҳоро низ гуфта мегузаранд, ки ин ба кори ба таври муқоисавӣ омӯхтани фарҳангҳо ва муайян кардани таъсири байниҳамдигарии онҳоро осон мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алишер Навоӣ асарлари тилининг изоҳли луғати. 1-4 жилдлик // Э.И.Фозилов таҳрири остида. – Тошкент: Фан, 1983
2. Маҷитова С. Антропонимҳо – ифодагари хислатҳои инсон дар ғазалиёти Абдурахмони Ҷомӣ. - FarDU. ILMIY XABARLAR JURNALI. - 2024/№6. В.410-419.
3. Муҳаммадхусейни Бурҳон. “Бурҳони қотеъ” ҷ.I. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 1993. -416 с.
4. Муҳаммадхусейни Бурҳон. “Бурҳони қотеъ” ҷ. II. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 2004. -424 с.

TILSHUNOSLIK

5. Муҳаммадхусейни Бурҳон. “Бурҳони қотей” ҷ. III. Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб, 2014. -398 с.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин “Ғиёс-ул-луғот”, таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб. ҷ. I. 1987.- 472 с.
7. Муҳаммад Ғиёсиддин “Ғиёс-ул-луғот”, таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб. ҷ. II. 1988.- 416 с.
8. Муҳаммад Ғиёсиддин “Ғиёс-ул-луғот”, таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи Амон Нуров. – Душанбе: Адиб. ҷ. III, 1989.- 304 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. – М., СЭ, 1969. – Ҷ.1. -908 с.; Ҷ.2. -908 с.
10. دکتر محمد معین. فرهنگ فارسی. تهران، ۱۳۷۱
11. د هخدا علی اکبر. لغتنا مع جلد های ۱ و ۱۴. چاپ اول. تهران. ۱۳۷۲